

kel gazdagodva kívánná egy új egységben viszontlátni Európa szellemének világosságát, a ráció erejét és régi fényét. A monográfiák – homályosabb vagy tisztább – tükrében az a Németh László áll elénk, aki a minőségeszménytől vezetve, saját ideáival újra és újra szembenézve keresi a történelem és az ember igazi feladatát. A feladatot, amelynek része ennek az új értékharmoníának a megteremtése is.

LENDVAI ILDIKÓ

„PERSPEKTÍVÁNK 'HA – AKKOR' JELLEGŰ”

HERMANN ISTVÁN: IDEOLÓGIA ÉS KULTÚRA
A HETVENES ÉVEKBEN CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Meglepő lehet, hogy az ideológia és a kultúra világhelyzetével foglalkozó könyvről az az első megállapításunk: végtelenül izgalmas, alig lehet letenni. Márpedig határozottan így van, s ez elsősorban az író *korszerű marxizmusának*, valamint tiszta logikájának köszönhető. A felvetett kérdéseknek nemcsak történeti megértését és magyarázatát adja, de ezeket mint komplexumokat kezeli, amelyek ugyancsak komplexumokból állanak és más komplexumokkal kapcsolódnak.

Először csak mozaikszerűen szeretnénk utalni azokra a témákra, amelyekről szól, és amelyek mind önmagukban, mind a tárgyalás és elemzés módjában igen-igen izgalmasak. Így olvashatunk arról: hogyan és mi által társadalmi lény az ember; J. C. Eccles nyomán az emberi agyról, mint ami interakcióban van az emberi szellemi tevékenységgel, s amely interakcióban a megismerési és emocionális mozzanatok mindig komplexumalkotó mozzanatként jelennek meg; Szentágothai János nyomán az akaratról mint a külső és belső érzékeléseknek egyfajta szervező kategóriájáról; Grastyán Endre nyomán arról,

hogy a tanulási mechanizmus nem az észlelésből indul ki, hanem éppenséggel a megtanult alapján vagyunk képesek észlelni. A kapitalista gazdaság elemzéséből megtudjuk, hogy a profitszerzésnek új módszerei vannak, hogy a manipuláció és a hadiipar miként függenek össze azzal, hogy a mai helyzetben a monopoltőke „az extraprofit állandósítását tűzi ki céljául” (131.); a polgári kultúra elemzése kapcsán bemutatja pl. a strukturalizmus, a szcientizmus szerepét, a frankfurti iskola megsemmisítésének okait. De olvashatunk Kissinger nézeteiről, a polgári közgazdaságtan képviselőiről stb. A szocializmussal kapcsolatban pedig a szocialista társadalmi viszonyok ellentmondásairól; a marxizmus reneszánszáról; az újabb szovjet irodalom kiemelkedő alkotóiról és műveikről stb. Mindezek – és még számtalan egyéb érdekes téma – csak a mi felsorolásunkban váltak mozaikokká. Hermann István összetetten, de mégis teljesen világos logikával tárgyalja és foglalja egységbe témáit.

Ez azért sikerülhetett, mert ő maga is kitűnően megvalósítja a korszerű marxizmus általa is hangoztatott egyik követelményét: mindent komplexumok komplexumaként lát és minden kérdést tudományos, *immanens* elemzésnek vet alá.

Ez utóbbinak a fontosságát külön is szeretnénk hangsúlyozni. Hermann István írja, hogy a békés egymás mellett élés időszakában élesedik a *vita* a társadalmi osztályok és a társadalmi rendszerek között. „A vitához azonban mindenké előtt meg kell tanulni a vitapartner nyelvét, alaposan meg kell ismerni – mégpedig *immanens* módon – a vitapartner gondolkodásmódját.” (278.) És ehhez nem vagyunk hozzászokva: „a tudomány komolyságáért folytatott harc egyik alapkérdése volt a szektarianizmussal szemben az *immanens* elemzés létjogosultságáért való küzdelem.” (278.)

Az első tanulság, amit Hermann István igen gazdag tartalmú könyvéből levonhatunk, épp erre vonatkozik. Az *immanens* elemzés nyilván nemcsak a különböző társadalmi osztályok és/vagy rendszerek közötti vitában alapvető igény és követel-

mény. A mi vitáinkban is. Az immanens elemzés létjogosultságát, sőt szükségességét nem csak elvben kellene elfogadnunk azért, mert mostanában már evidensnek látszik. Sokszor hisszük, hogy ami az első pillanatra magától értetődő, az már éppen ezért meg is valósul. Sokszor a hiúság – amelyről később még lesz szó –, sokszor a szocializmus féltéséből – nem gondolati, hanem érzelmi alapú féltéséből – nem vizsgálunk meg immanens módon olyan véleményeket, nézeteket, amelyek a régi álláspont alapján már csak egy kicsit is „gyanúsak”. Ez az elemzés természetesen nem jelenti, hogy a megértés már elfogadás is; hogy amit immanens módon értünk meg, azt el is fogadjuk.

Hermann István alkotó módon építi tovább Lukács György gondolatait, megállapításait. Csak három ilyen gondolatot emelünk ki. „Lukács az embert úgy jellemzi, mint olyan lényt, aki komplexumok komplexumában gondolkodik és cselekszik”, s ezt terjeszti ki a perspektíva problémájára is. Ezen az alapon utal arra, hogy a szocialista gazdaságban „mindig ott követték el a hibát, midőn egyetlen komplexum megoldására törekedtek” (7.); illetőleg arra, hogy „igen sokszor nem volt meg a készség az egyes gazdasági tényezőkhöz kapcsolódó komplexumok elemzésére...” (7.) Tovább differenciálja Lukács Györgynek az *Ontológiában* adott munkameghatározását is; sőt azt mondja, hogy a munkáról írott eddigi elemzések „rendkívül egyoldalúnak bizonyultak”. (35.) Így tesz különbséget – s ez az, amire később részletesebben visszatérünk – a munka azon típusa között, amely „nagy fizikai erőlkifejtést és rendkívül csekély figyelmet igényel” (8.) és aközött a munkatípus között, „amelynél a fizikai erőfeszítés igénye viszonylag kicsi, de a figyelem igénybevétele nagy”. (8.) Lukács György harmadik gondolata a „ha–akkor” szükség-szerűség, amelyet Hermann István Lukács György megállapításait ugyancsak továbbfejlesztve és ugyancsak a perspektívával köt össze.

Ennek elemzését a műalkotásokban megnyilvánuló jövőkép problémájával indítja. Megállapítja, hogy általában elválasztották a *létet* és a *legyent*, s ezen a kantianus alapon ragaszkodtak az utóbbihoz. Ez magában rejtette azt a majdnem szükségszerű következményt, hogy a perspektívát kételymentesnek látták. Azonban „A perspektíva lényege nem a valóságra rá-rakott ‚kellés’, hanem a valóságból kinövő tendencia érzékelte-tése”. (312.) A perspektíva is „ha—akkor” jellegű, s ez a tény összefügg azzal, hogy az ember komplexumok komplexumában él, cselekszik és gondolkodik. Tehát „nem egyes nehézségek leküzdéséről van szó, hanem egy problémák sorozatát felvető folyamatról, mellyel az ellentmondásmentes perspektívákhoz való visszatérés reménye nélkül kell szembenézni”, s így az „általánosult ellentmondásokkal való küzdelem került a társadalmi élet homlokterébe”. (321.) Hagyományos értelmű — vagyis kételymentes — perspektívák nem léteznek; „Távlat ennek ellenére is természetesen létezik, de *nagyon sok feltételes elemmel* telítve.” (321. Kiemelés tőlem, B. T.)

Mindez korántsem csak a szépirodalmi művek által érzékeltetett perspektívákra vonatkozik, hanem a társadalmi lét egészére éppúgy, mint az ezen belüli konkrét távlatokra és a magánélet jövőképre. Hermann István ezen *elméleti* megállapítása a leghatározottabban *gyakorlati*. S e recenzió szerzőjének az az erős gyanúja, hogy ezt a tényt korántsem vesszük annyira komolyan, mint kellene. Utal pl. arra is, szépirodalmi művek ürügyén, hogy milyen veszélyt rejt magában — perspektívánk szempontjából is —, hogy „a közgondolkodásban *hihetetlenül elterjedt az a szűk practicista szemlélet, mely mind az egyén útját, mind pedig a társadalom útját csupán és kizárólag gazdasági paramétereken szándékozik lemérni?*”. (317. Kiemelés tőlem, B. T.) S ezen a tényen az sem változtat, ha sokan nem ismerik el, hogy csupán és kizárólag gazdasági paramétereket vesznek figyelembe, mert *kijelentéseikben* más paraméterek is szerepelnek.

*

E könyv páratlan izgalmasságát legfőképpen talán a munka már említett két fajtája közötti különbségtétel adja, és mindaz, amit ebből Hermann István levon. Az derül ki, hogy nagyon-nagyon lényeges „ha” áll előttünk, amelyet a társadalom minden szférájában meg kellene valósítani, hogy a remélt és vágyott „akkor” megvalósulása ne csak érzelmeink tendenciája legyen, hanem a társadalmi lété.

Az alaptétel az, hogy a szocialista gazdaságnak is át kellett térnie az intenzív gazdálkodásra, illetve az a felismerés, hogy a szocialista gazdaság igen nehezen alkalmazkodik „az intenzív korszak követelményeihez” (7.). Mind a kapitalista, mind a szocialista gazdaságban azok az országok, illetve egy országon belül azok a területek tudtak az extenzív gazdaságról – a termelés mennyiségi fokozásáról – az intenzívra – a termelés minőségének jelentős növelésére – áttérni, amelyekben régi, évszázados hagyománya volt a munka azon fajtájának-típusának, „amelynél a fizikai erőfeszítés igénye viszonylag kicsi, de a figyelem igénybevétele nagy”. (8.) Ehhez teszi hozzá, hogy ez a fajta munka „különösen a kézművesipari munkában játszik jelentős szerepet, amit az olasz artigianato kifejezéssel” igyekszik megragadni a könyvben. (8.) Az elemzés kezdetén Hegelhez is visszanyúl, aki szerint létezik olyan munka, amelynek során az ember a saját fizikai erejét állítja szembe a természettel; és létezik olyan, amelyben az ember a természeti erőket ütközteti. Az első során „a természetben lejátszódó oksági folyamatok az emberi fizikai erő ösztönzésére érik el teleologikus céljukat”. (43.) A másikat, a modern munkafajtát a kézműves mesterség alapozta meg, amely „főként a *figyelem összpontosítását* és az *értelmes tervezést* kapcsolja össze a *legújabb munkafogásokkal*” (44. Kiemelések tőlem, B. T.); s amelynek során a kézműves „már nem a saját fizikai erejét használta fel elsősorban, hanem a természet objektív erőit fordította egymással szembe, s akinek munkája már mindenképpen *ügyességén és figyelmén*, nem pedig testi erején múlt”. (46. Kiemelések tőlem, B. T.) Gordon Childe

nyomán hangsúlyozza, hogy az Óegyiptomban kialakult, onnan pedig a görög szigetekre menekült kézművesréteg teremtette meg a görög kultúrát; sőt: „ez a kézművesréteg óriási hatást gyakorolt a későbbi fejlődésre is”. (47.) Legpregnansabban a reneszánszban mutatkozott meg ez a fajta munka, az artigianato. Ehhez még hozzátartozik, hogy az ügyesség nemzedékről nemzedékre halmozódik föl, és apáról fiúra hagyományozódik. Ugyanakkor az artigianatóval jelzett munkafajta az, „ami tömegében tudatosítja és állandóan ráeszmélteti az embert, hogy bármely munkaeszköz csak a speciális fogásokkal és a *társadalmi felhasználási módokkal* együtt jelent értéket”. (57. Kiemelés tőlem, B. T.)

Amikor az ipari termelés megindul – nyersen fogalmazva – olyan helyeken-területeken is kialakul, ahol előzőleg nem volt meg a szükséges társadalmi szélességben és mélységben ennek a hagyománya. Ugyanakkor az ipari termelés számára – mutatja ki Hermann István Marx nyomán – „a fejlődés kulcsa az ilyenfajta speciális ügyességek igénybeviteléről való lemondás és a munka részműveletekre bontása, egyszerűbbé tételé . . .” (47.) Azonban „távolról sem mindegy, hogy az elemekre bontott manufakturális, később pedig gyári munkát a történelem folyamán megelőzte-e a virtuóz kézműves munka hagyománya”. (47.) És azokon az országokon és/vagy területeken lehet nagy nehézséggel áttérni az intenzív korszakra, ahol ez a hagyomány kicsi volt.

A munkához és az egész valósághoz kialakított viszony, amelyet a kézművesipari munkafajta igényelt és termelt ki, nem játszott fontos szerepet a szocialista gazdaság első, extenzív szakaszában. Az artigianato hagyományának a hiánya fölöttébb jelentőssé vált, amikor az intenzív gazdaságra kellett áttérni.

Az artigianato „kifejezés tartalmazza a mesterségbeli művészetet és a művészi mesterkedést is” (8.); s a kultúra egészének munkabeli alapja éppen ez a fajta munka; illetőleg az artigianato és kultúra szervesen összefüggenek. Sőt, még

nagyobb jelentősége van: „A fejlett szocializmus az én felfogásom szerint *szocialista termelési viszonyokat jelent, az artigianato által intonált kultúrával együtt.*” (252. Kiemelés a szerzőtől.)

Az intenzív gazdaságra való áttérés ezért igényli a kultúrát; sőt a második kulturális forradalmat. S ennek alapvető, szerves tartozéka az artigianato által kifejlesztett munkamorál, munkastílus és valósághoz való viszony.

Ez a végeredmény – ti. a kézművesipari munkafajtának és valósághoz való viszonyának a nagyfokú szükségessége a modern, szocialista, intenzív gazdaság időszakában – megdöbbentette az olvasót. Még akkor is, ha azt olvassa és tudomásul is veszi, hogy az artigianato „nem elsősorban és nem is főként magát a kézműipari tevékenységet jelenti, hanem a *kézműipari tevékenység által sugallt magatartási formát*”. (248. – Kiemelés a szerzőtől.) Hogyan lehet az ily régi magatartási forma nemcsak életképes, de szükségszerű is a mi időszakunkban? Az ellenvetésekre persze Hermann István is gondolt. Ő maga állapítja meg, hogy érvelése ellen felhozható, miszerint a modern ipari munka „mindazokat a tulajdonságokat, magatartásokat és munkamódszereket, amelyeket a kisipar a maga idején főlhalmozott, felbomlasztja” azáltal, „hogy a munka a nagyiparban egyre inkább mechanikussá lesz, egyre egyhangúbb, egyre kevesebb kezűgyességet igényel”. (253.) Erre, mint lehetséges ellenvetésre, azt válaszolja, hogy ez a gondolatmenet „nem vet számot a modern ipari termelésben bekövetkezett változásokkal”. (254.) Mert elismeri ugyan, hogy „A modern ipari munka kétségtelenül (. . .) szétzúzza az artigianatót mint egészet (. . .) De kell hozzá ugyanaz a pontosság és precízesség, ugyanaz a bevégzettség és teljesség (itt a *részlet bevégzettségéről* és a *részlet teljességéről* van szó!), mint az artigianatóban”. (254. – Kiemelések tőlem, B. T.)

Hadd említsük meg azt a kérdést, amely akkor bukkan fel talán nagyon is hangsúlyosan, ha – akárcsak részben, de – konkretizáljuk, mit jelent a modern ipari termelés mechanikus-

sága és feldaraboltsága. Mindenképpen két fontos dolgot. Az egyik, hogy a kézművesipari munkához alapvetően tartozott, hogy benne szerves kapcsolat volt a munkatevékenység és a végtermék között; méghozzá minden tekintetben, a termék egészét és minőségét illetően is. Ez pedig a modern ipari termelésben, a munkamegosztás ily nagyfokú kibontakozásakor teljességgel lehetetlen. A másik, hogy az artigianatóban nélkülözhetetlen volt a kézműves személyisége; és ennek érvényesítésére itt minden lehetőség meg is volt. S ez ugyancsak elképzelhetetlen a modern ipari munkában. És a munkatevékenység és a végtermék közötti kapcsolat megléte vagy kizárt volta éppúgy az egyik alapmeghatározója a valósághoz való viszonynak, mint az, hogy a munkatevékenységben szükség van-e a munkavégző személyiségére, egyéniségére, avagy nincs; valamint, hogy a személyiség lenyomata megjelenik-e a végtermékben. Kétséges az is, hogy egy munkafolyamat egyetlen kis részének a bevégeztsége tekinthető-e a munkavégző szempontjából teljességnek. Hiszen az ő munkája csak egészen kicsiny részben járul hozzá a valódi teljességhez, a végtermékhez; méghozzá abból – akár egészéből, akár minőségéből – ki-preparálhatatlan módon. És ez a résztvekenység nem is igényli a munkavégző személyiségének, egyéniségének jegyeit, pusztán csak személytelen cselekvéseit.

Egyfelől a kézművesipari, másfelől a modern munka által a valósághoz kialakított különböző viszony problémakörének a feloldásához az automatikus termelési rendszerek bevezetése és egyre nagyobb mértékű elterjedése járul hozzá, lényegét tekintve. Hermann István *A tőke nyersfogalmazványában* olvashatókból vezeti le, hogy az automatikus termelési rendszer „egyre több *szakembert* foglalkoztat, akik a termelésnek sem alanyai, sem tárgyai”, s így „egyre több szakemberre és egyre kevesebb betanított munkásra lesz szükség”. (286.)

Vitathatatlan, hogy bármiféle szakembernek alapvetően szüksége van az artigianato-hagyományra. Azonban még az automatikus termelési rendszerek esetében is megmarad, hogy

a szakember csak részfeladatokat teljesít résztevékenységgel, és hogy a végtermék előállításában az automatikus termelési rendszereket irányító, azokat ellenőrző, felügyelő stb. sok más szakemberrel együtt *kollektíven* és másokkal összeszervezetten vesz részt. Az artigianatóban viszont – mint munkafajtában – a termék egészének az *egyedi* úton való elkészítése szükség-szerű. Vagyis az előbb említett két tényezőn kívül különbség még az is, hogy míg a kézműves a saját és sokszor a maga kezéhez és/vagy egyéniségéhez igazított szerszámával és egyéni-leg, individuálisan dolgozott, és míg az ügyességet, a munkafogásokat stb. az apjától, személyes kapcsolatban sajátította el, az automatikus termelési rendszerek szakemberei kollektíve járulnak hozzá a végtermékhez, s olyan munkafolyamatot irányítanak, ellenőriznek stb., ahol a munkát végző gépsorok létrehozásában, előállításában semmiképpen nem vettek részt. A kérdés tehát ismételten ugyanaz: abból a munkafajtából, amelynek a szakember már sem alanya, sem tárgya, hogyan nő ki az artigianató?

Am mindezek ellenére az olvasónak a leghatározottabban az a benyomása, de véleménye is, hogy Hermann Istvánnak tökéletesen igaza van. Legelőször is abban, hogy az artigianató jelentőségét észrevette és hangsúlyozta. Vitathatatlan ugyanis, hogy a Hegeltől idézett kétfajta munka közül a második az, ami a modern gazdaságban érvényesül; és kétségtelen, hogy az itt szükséges szakemberek munkájának az artigianató a történelmi háttere és logikai előzménye. Természetesen Hermann István sem úgy beszél az artigianatóról, mint amit történelmietlenül, esetleg csak apró változtatásokkal kellene érvényesítenünk manapság. Valójában – azonnal idézzük is – hagyományról van itt szó, olyanról, amelyből az *új* artigianató kibontakozhat. Az ellenvetéseket lényegében az hozza felszínre, hogy Hermann István nem jellemzi ezt az új artigianatót; csak azokat az elemeket sorolja fel, amelyek a régeből ma is érvényesek lehetnek. Illetőleg az, hogy az újfajta munkával kapcsolatban leginkább csak a figyelem összpontosításának és az

ügyességnek a szükségességét hangsúlyozza mint jellemzőt, amely kétségkívül szükséges volt annak idején is és ma is. Sajnos azokról az elemekről nem szól, amelyek újként járulnak hozzá és bővítik; pl. épp a kollektív, összeszervezett munkából eredő jellemzőket. Az olvasó azonban vitathatatlanul érzékeli, hogy Hermann Istvánnak mégis azért van alapvetően igaza, mert az ebből a hagyományból kinőtt új munkamorál, munkastílus, magatartás, valósághoz való viszony az, ami korszerű. Persze meglehet, hogy ha az új artigianato akár elméletileg részletesen meghatározódik, akár ha a gyakorlatban kialakul, kiderül, hogy az említett két munkafajta kiegészül egy harmadikkal; olyannal, amely azért elsődlegesen inkább az artigianatóból nőtt ki. Talán itt is: *tertium datur*.

A kérdéskörnek Hermann István azt az aspektusát emeli ki, hogy a modern munkavégzés során szükségképpen nagyobb idegi megterhelés és eredményeképpen sokkal nagyobb idegi fáradtság jelenik meg. És ehhez is hozzákapcsolja annak a kultúrának a szükségességét, amely az artigianato-hagyományból bontakozik ki. Megállapítása szerint „az emberek csak egy megfelelő kultúrszint elérése esetén képesek elviselni azt az idegi igénybevételt, amelyet a modern munkafolyamatok megkövetelnek”. (256). Mivel a modern munkafolyamatokban „a munkás odafigyelése, idegi összpontosítása válik döntővé”, az „ismét aktuálissá teszi az artigianato pszichológiai hagyományát”. (257.)

Az intenzív korszakban az ipart egyfelől decentralizálni kell, másfelől „a piacgazdaságot alárendelt vagy egyenjogú módon össze kell kapcsolni a tervgazdálkodással, a piaci mechanizmusoknak meglehetősen tág teret kell szentelni”. (260.) Ez együtt jár a magánkisiparral, a magánkiskereskedelemmel, a vállalatok, mezőgazdasági üzemek külkereskedelmi jogokkal való felruházásával stb. És ezek is olyan tevékenységek és folyamatok, amelyek az artigianato-hagyomány továbbfejlesztését igénylik. Ám ezek a tevékenységformák, folyamatok lehetőséget adnak „az úgynevezett kispol-

gáriság” és a „heterogén összetételű konzumréteg” (268.) kialakulására vagy továbbélésére. És ez az a pont, ahol az artigianato által intonált kultúrának új aspektusa, új funkciója jelenik meg. Mert ez a kultúra nemcsak pótolja azokban az országokban – nálunk is – azokat a szemléleti elemeket, „amelyeket más országokban egy történetileg hosszabb és kiterjedtebb kézműves termelés alakított ki”, hanem ez „a kultúra szerepet játszik annak az ellentmondásnak a feloldásában, mely a szocialista nagyüzemi munkás és a kisárutermelő ‚perszónáluniója’ miatt mindenkire kiterjedt”. (269.)

Ebből is nyilvánvaló tehát, hogy nem a kézművesipari szemlélet, munkamorál stb. felélesztése, hanem „az artigianato *tradíciójának a pótlása* a szocialista kulturális forradalom második szakaszának egyik legfontosabb feladata”. (273. – Kiemelés a szerzőtől.) Hermann István nem hangsúlyozza, de hadd tegyük meg mi, hogy nemcsak az artigianato és nemcsak az automatikus termelési rendszerek, de a korszak maga, minden területen egyre inkább és egyre sürgetőbben igényli a szakembereket. Sokakban a szakember szó hallatán az eszmeiségtől, a politikai aktivitástól stb.-től mentes, csak a szakmájában szakértő ember képe jelenik meg. S ha Hermann István ugyancsak nem mondja, számunkra azonban egyértelmű, hogy azt a felfogó hálózatot, amelyben a szakember így értelmeződik, az extenzív korszak igényei alakították ki, s ennek köszönhető a szakembertől való idegenkedés. Az intenzív korszakban egyáltalán nem is szakember az, aki nem rendelkezik a szakmai mellett közéleti szaktudással is, valamint eszmei és politikai aktivitással. Mindez azt is jelenti, hogy ha növekszik a társadalmi igény a szakemberre, a múltból kiemelkedik az artigianato mint hagyomány és ugyanakkor a szükséglet arra az új magatartásra, amely az artigianatóra alapozódik.

Megítélésünk szerint Hermann Istvánnak – minden lehetséges ellenvetés ellenére – azért is igaza van, mert a mai valóság minden tekintetben és minden területen a dolgok elkészítését, az elkészülés, a létrejövés folyamatának a vizsgálatát igényli. S

ez az igény, ez a szükséglet, talán ismét csak az új artigianato jellemző vonását hozza felszínre: az ezirányú kíváncsiságot. Ennek jellemző jegye például, hogy az ipari és mezőgazdasági termelésben végtelenül megnőtt a technológia szerepe, amely nemcsak a termékek előállításának olcsóbbá tételére szolgál, hanem – az intenzív korszak alapjellemzőjeként – a minőség hathatós növelésére is. Ehhez, és – hogy csak ezt említsük – a munkaeszközök és munkafogások finomabbá és adekvátábbá tételéhez voltaképp szükségletté válik, hogy egyre pontosabban ismerjük meg a végtermék elkészítésének, „csinálásának” folyamatában működő törvényszerűségeket. De az erre irányuló vizsgálódásokat tapasztalhatjuk a tudományban is. Amikor Lukács György a társadalom sajátosságát abban jelölte meg, hogy komplexumok komplexumaiban létezik, akkor voltaképp a társadalmi folyamatok „elkészülését”, létrejöttét jelölte meg a filozófia tudományában. Ez a tény azt is jelenti, hogy bármely folyamat esetében a céltételezésnek – mint komplexumnak – az eléréséért elindított gyakorlati tevékenység olyan komplexumokkal is kapcsolatba kerül, amelyek az eredeti céltételezéssel nem függöttek össze; illetve, hogy a gyakorlati tevékenység olyan oksági sorokat is mozgásba hoz, amelyek nem a kívánt, nem a tételezett célra irányulnak. Amikor J. C. Eccles – Hermann István által is közölt – táblázatban rögzíti az agy és az emberi szellemi tevékenység interakcióját, voltaképp az agy és az emberi szellemi tevékenység interakciójának, működésének az „elkészülését” és ennek feltételeit rögzíti, a biológia, fiziológia területén. De sorolhatnánk más példákat is – pl. a közgazdaságtudományból –, amelyek mind azt mutatják, hogy a korszerű tudományos vizsgálatok az adott tárgyterület folyamatainak létrejöttére és működésének a felderítésére irányulnak; talán sokkal határozottabban, mint eddig. És ez ismét arra mutat, hogy az ezen fajta tudományos tevékenységek történelmi háttere és logikai előzménye az artigianató. Az eredetileg kézművesipari tevékenységhez hasonlóan a mai munka bármely területén éppoly lényeges a mester-

ségbeli, szakmai tudás, amely határozottan az elkészítés, a létrejövés folyamatainak rejtelseibe hatol be, hogy ezáltal értse meg létét és működését. S ha meggondoljuk, hogy a poiétika szó eredeti jelentése bőven összekapcsolódik az artigianatóval, akkor talán az irodalomtörténetben és irodalomelméletben egyaránt szolgálhatjuk azt a társadalmi szükségletet, miszerint a mű „csinálására”, elkészülésének szakmai és társadalmi értelmű – tehát nem pl. mélylélektani vagy alkotáslélektani – folyamataira is fokozottabban irányítsuk figyelmünket.

Hermann István rövid, de fontos fejezetben foglalkozik Lukács Györgynek a *Megélt gondolkodás* című önéletrajzi töredékével. Ebből idézi a következő mondatot: „Életvitel mint az (igazi) kíváncsiság és hiúság harca – hiúság mint főbűn: az embert odaszögezi a partikularitáshoz (frusztráció mint megállás a partikularitás szintjén)”. (298.) Magyarázatként három gondolatot fűz hozzá. „A társadalmilag számottevő karaktervonások közül a hiúság és a kíváncsiság a legfontosabb”; a kíváncsiságot Lukács György abban az értelemben használja, hogy „csak az az ember képes igazán aktív szakmai és társadalmi életet élni, akiben állandóan él az érdeklődés a múlt és a jelen, sőt a jövő dolgai iránt is. Lukács talán az első olyan gondolkodó, aki ezt a karaktervonást nem csupán pozitívnek, hanem az emberi élet és életvitel legtermékenyebb hajtóerejének tartja”, illetőleg: „Ugyanakkor a hiúság egyetlen más gondolkodónál sem szerepel *etikailag ennyire* negatív karaktervonásként”. (298. – Kiemelés a szerzőtől.)

A kíváncsiságot Hermann István nem mint az artigianatóból kinőtt vagy az új artigianatóhoz szükséges karaktervonást említi, hanem jelentőségét illetően sokkal tágabban. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy az új artigianátónak is szerves része, s kifejlesztése éppúgy szükséges az intenzív gazdaság és az ehhez tartozó kultúra kibontakoztatásához, mint a hiúság legyűrése. Ahhoz, hogy Lukács György lett az első olyan gondolkodó,

akinél a hiúság etikailag is ennyire negatív karaktervonás, talán az is hozzájárult, hogy esetleg egész Kelet-Európában, de Magyarországon mindenesetre a tisztességes és főként az új gondolatok, megoldási kísérletek stb. útjában épp a hiúság áll. Mert tagadhatatlan: ennek a karaktervonásnak a virulensségét szinte naponta tapasztalhatni; az új gondolatok, kísérletek megvalósítása esetén csak fölfokozottabban.

Mindez azt is jelentheti, hogy az új artgianató kialakulásához az egyén olyan irányú munkája, saját magára irányuló tevékenysége is hozzátartozik, amellyel legyőzi hiúságát és kifejleszti kíváncsiságát. De Hermann István könyve utolsó fejezetének végén arra vonatkozóan is találunk igen fontos megállapításokat, hogy mik ennek az új helyzetnek társadalmi feladatai: „Mindenekelőtt a *kultúra* általános fejlődése, a *közművelődés* és *iskolaügy* tökéletesítése és a *demokrácia* kibontakoztatása révén legyőzhetőek azok a nehézségek, melyekbe a szocialista társadalmak számos eredményeik ellenére belekerültek. Emellett fel kell ismerni, hogy a kulturális forradalom második szakaszát *tudatosan* végig kell vinni”. (340. — Kiemelések tőlem, B. T.)

És ezek a feladatok jelentik azt a feltételt, azt a „ha”-t, amelyek végrehajtásával a társadalmi lét olyan tendenciáját teremthetjük meg, amely a vágyott „akkor”-t eredményezheti. Úgy tűnik azonban, hogy manapság épp a közművelődésre és az iskolaügyre és az ezekhez is kapcsolódó eszmei és ideológiai nevelésre a kívánatosnál vagy talán a szükségesnél kevesebb anyagi feltétel fordítatik. Ha az ország ideológiai, kulturális és oktatásügyi vezetői valóban igénylik a tudomány „jelzéseit”, akkor Hermann István könyve olyan jelzés, amelyet figyelembe kell venni. A mindenképpen szükséges új artgianatót csak feltételekkel lehet megvalósítani. Ám *ha* ennek útjában áll a hiúság, *ha* egyre virulensebb lesz az a szűk prakticista szemlélet, amely az egyed és a társadalom útját csak gazdasági paraméterekkel méri, avagy *ha* megmarad az a „hősi—roman-

tikus” szemlélet, amely az „akkor”-hoz megfelelő „ha” nélkül akar eljutni, *akkor* az ennek megfelelő „akkor”-hoz fogunk eljutni.

Hermann István igen gazdag tartalmú könyvének talán az a legfontosabb tanulsága, hogy „... perspektívánk ‚ha–akkor’ jellegű . . .” (Kossuth Könyvkiadó, 1982.)

BÉCSY TAMÁS